

متنهای برگزیده منشور کلاسیک دری

نثر فنی و متکلف

پوهندوی نجیب‌الله «سایس»

تهران

۱۳۹۵

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
هشت	یادآوری
۱	تقریظ
۳	تقریظ
۴	تقریظ
۶	تقریظ
۹	پیشگفتار
۱۲	مقدمه
۱۵	فصل نخست: زبان دری، منشأ و زمان پیدایش
۱۸	نامگذاری یا وجه تسمیه زبان دری
۲۲	انتشار زبان دری
۲۷	فصل دوم: آغاز نثر دری
۳۱	تأثیرپذیری نثر دری از نثر تازی
۳۳	دوره‌های نثر دری
۳۴	۱. دوره نخست: نثر ساده و مرسل
۳۴	۲. دوره دوم: نثر مصنوع و متکلف
۳۴	۳. دوره سوم: نثر صنعتی و مشکل
۳۵	۴. دوره چهارم: انحطاط نثر
۳۵	۵. دوره پنجم: نثر ساده و جدید
۳۷	فصل سوم: نثر فنی یا متکلف
۳۷	مشخصات نثر فنی یا متکلف

صفحه	عنوان
۴۵	فصل چهارم: گزیده‌هایی از آثار کلاسیک دری
۴۵	۱. گزیده‌هایی از کلیله و دمنه بهرامشاهی
۴۵	معرفی کتاب و مؤلف آن
۴۹	نمونه‌هایی از کلیله و دمنه
۴۹	نمونه اول: از باب الاسد والثور
۵۲	نمونه دوم: از باب الاسد والثور
۵۳	نمونه سوم: از باب الاسد والثور
۵۶	توضیحات حکایت‌های کلیله و دمنه
۶۵	۲. گزیده‌هایی از سندبادنامه
۶۵	معرفی کتاب و مؤلف آن
۶۷	خلص داستان «سندباد»
۶۸	نمونه‌هایی از سندبادنامه
۶۸	نمونه اول: داستان زن و گوسفند و پیلان و حمدونگان
۷۰	نمونه دوم: داستان کودک پنجساله و گنده پیر و طراران
۷۳	توضیحات حکایت‌های سندبادنامه
۷۷	۳. گزیده‌هایی از گلستان سعدی
۷۷	معرفی کتاب و مؤلف آن
۸۰	برخی از مختصات گلستان
۸۱	نمونه‌هایی از گلستان
۸۱	نمونه اول: از دیباجه گلستان
۸۹	توضیحات
۱۰۹	۴. گزیده‌هایی از لباب‌الالباب
۱۰۹	معرفی کتاب و مؤلف آن
۱۱۰	نمونه‌هایی از لباب‌الالباب
۱۱۰	نمونه اول: مولانا قطب‌الدین سرخسی
۱۱۲	نمونه دوم: الحکیم حنظله بادغیسی

صفحه	عنوان
۱۱۳	نمونه سوم: ابوالقاسم فردوسی الطوسی
۱۱۴	نمونه چهارم: الحکیم کسایی مروزی
۱۱۵	توضیحات حکایت‌های لباب‌الالباب
۱۲۰	۵. گزیده‌هایی از بهارستان جامی
۱۲۰	معرفی کتاب و مؤلف آن
۱۲۱	تألیفات جامی
۱۲۴	نمونه‌هایی از بهارستان
۱۲۴	نمونه اول: ازدیباچه و متن
۱۲۵	نمونه دوم: اسکندر و حکیم
۱۲۶	نمونه سوم: حکایت نوشیروان
۱۲۶	نمونه چهارم: حکایت به آتش کشیدن مسجد جامع در مصر
۱۲۷	نمونه پنجم: حکایت حاتم
۱۲۸	توضیحات حکایت‌های بهارستان
۱۳۳	۶. گزیده‌هایی از قابوسنامه
۱۳۳	معرفی کتاب و مؤلف آن
۱۳۵	نمونه‌هایی از قابوسنامه
۱۳۵	نمونه اول: از باب بیست و هفتم «در پروردن فرزندان»
۱۳۸	نمونه دوم: حکایت گشتاسف
۱۳۹	توضیحات حکایت‌های قابوسنامه
۱۴۱	۷. گزیده‌هایی از تذکرة الاولیا
۱۴۱	معرفی کتاب و مؤلف آن
۱۴۴	نمونه‌هایی از تذکرة الاولیا
۱۴۴	نمونه اول: ذکر اویس‌القرنی رحمة الله علیه
۱۵۱	نمونه دوم: ذکر رابعه عدویه رحمة الله علیها
۱۵۶	توضیحات حکایت‌های تذکرة الاولیا
۱۶۵	منابع و مأخذ

یادآوری

چاپ آثار پژوهشی استادان در گسترش فعالیتهای علمی پوهنتونها نقشی درخور اهمیت دارد، ولی با تأسف بیشتر از یک دهه است که با انهدام چاپخانه وزارت تحصیلات عالی، آثار تحقیقاتی دستنویس استادان بر روی دستشان مانده است. طبیعی است که چنین پیشامدی تلخ، از اشتیاق استادان در پرداختن به امور پژوهشی می‌کاهد. برای رشد خلاقیت و ارتقای کمی و کیفی فعالیتهای علمی باید زمینه چاپ و انتشار دستاوردهای علمی فراهم شود. خوشبختانه جمهوری اسلامی ایران در این مرحله از بازسازی افغانستان، در کنار سایر همکاریها، وعده چاپ بیست عنوان اثر علمی استادان را داده است. برآورده شدن این وعده از یک سو آغازی است برای تشویق استادان پژوهشگر و از دیگر سو کمکی است برای محصلین در استفاده بهتر از اندوخته‌های علمی استادان.

وزارت تحصیلات عالی افغانستان در حالی که از این همکاری شایسته و بموقع جمهوری اسلامی ایران قدردانی می‌کند، همکاریهایی از این گونه را در توسعه هر چه بیشتر مناسبات فرهنگی دو کشور سودمند و ستایش‌انگیز می‌داند!

احمد ضیا رفعت

رییس نشرات وزارت تحصیلات عالی افغانستان

کابل ۱۳۸۲/۳/۱

تقریظ

اثر علمی محترم پوهندوی نجیب‌الله (سایس) تحت عنوان (متنهای برگزیده مثنوی کلاسیک دری - نثر فنی و متکلف) که جهت ترفیع به رتبه علمی پوهنوال تحقیق و تدوین شده است؛ مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. این اثر محتوی یک پیشگفتار، مقدمه، چهار فصل و فهرست مآخذ می‌باشد. رساله متذکره، کتاب درسی است که در یک سمستر به حیث مضمون متون مثنوی دری تدریس می‌گردد.

نگارنده پس از مقدمه که در آن هدف ماهیت و مبرمیت اثر ارائه شده است، در فصل نخست آن پیرامون زبان دری، منشأ و چگونگی پیدایش آن به قدر کافی مواد مفیدی فراهم آورده است.

در فصل دوم کتاب روی آثار مثنوی دری از آغازین نمونه‌های آن تا آثار مدون در این عرصه، تحقیق شده در مورد به خوبی روشنی انداخته شده است.

فصل سوم کتاب یکی از ژانرها و انواع نثر دری را احتوا می‌کند که عبارت از نثر فنی و متکلف باشد؛ نثر دری در این مرحله از تکامل خود آثار فراوان و ارزشمندی در ساحات مختلف دارد که مطالعه آن برای دانشجویان از نگاه کسب مفاهیم علمی - تربیتی، انکشاف ذخیره لغات و ارتقای سطح نویسنده‌گی مفیدیت بس بزرگی دارد.

در فصل چهارم کتاب گزیده‌هایی از آثار کلاسیک دری در رابطه به نثر فنی و متکلف تهیه و گنج‌انیده شده است. البته در گزینش نمونه‌های نثری از آثار معتبر این دوره دقت زیاد شده و هر نمونه در اخیر به خوبی تحلیل و تشریح گردیده است یعنی که مقوله‌ها، اشعار و عبارات عربی آن معنی و لغات آن توضیح شده در تراکیب و

جملات آن صنایع بدیعی، نکات دستوری و دقایق لغوی به وضاحت نشان داده شده است. گذشته از آن در آغاز نمونه‌ها، آثار اصلی هر کدام به تفصیل و مؤلفان آن به صورت کافی معرفی شده است.

محترم پوهندوی نجیب‌الله سائیس در تهیه این کتاب سودمند درسی، همه معیارهای علمی را به درستی رعایت کرده؛ از عهدهٔ تکمیل این کار ابتکاری علمی - تحقیقی به وجه احسن بدر شده است؛ بنا بر آن موصوف با این اثر تحقیقی و ابتکاری و در عین حال مورد ضرورت دیپارتمنت، سزاوار ترفیع به رتبه علمی پوهنوال می‌باشد. ضمناً چاپ آن من حیث لکچر نوت درسی سفارش می‌شود. به امید موفقیت‌های بیشتر نگارنده محترم.

پوهاند دکتور محمد حسین یمین

تقریظ

متنهای برگزیدهٔ منثور کلاسیک دری - نثر فنی و متکلف عنوان اثری است که محترم پوهندوی نجیب‌الله (سایس) استاد دیپارتمنت زبان و ادبیات دری انستیتوت پیداگوژی کابل طی یک پیشگفتار، مقدمه و چهار فصل و فهرست منابع، به زیور تحریر آراسته ساخته‌اند.

جناب سایس در تهیه و تدوین این اثر ذقیمت و گرانبها زحمات زیادی را متقبل گردید و در چنین شرایط به نسل جوان هموطن خود که تشنهٔ دستیابی به دریافت همچو مسایل هستند، ارمغان خوبی شده تقدیم داشته‌اند.

در این اثر فصل‌بندیها منظم، عبارات روان، مطالب در حد استحکام و پختگی است و بنا بر آن جناب‌شان از عهدهٔ انجام این کار به خوبی برآمده‌اند. و هم کتاب موصوف از طرف سه تن از استادان پوهنحی زبان و ادبیات پوهنتون کابل که دارای صلاحیت علمی می‌باشند؛ تحلیل و ارزیابی گردیده است.

من ضمن مطالعه دریافتم که حقا ایشان در موضوع بیطرفانه قضاوت کرده و جناب سایس را مستحق ترفیع به رتبهٔ علمی پوهنوال دانسته‌اند. و اینجانب هم نظرات ارایه داشتهٔ آنان را تأیید کرده وی را مستحق ترفیع به رتبهٔ علمی پوهنوالی می‌دانم. موفقیت از این بیشترشان را در انجام کارهای مثمر ادبی و فرهنگی کشور از بارگاه احدیت مسألت می‌دارم.

و من الله التوفیق

پوهنوال دکتور محمد افضل (بنوال)

تقریظ

کتاب متنهای برگزیدهٔ مثنوی کلاسیک دری نثر فنی و متکلف عنوان اثری است که محترم پوهندوی نجیب‌الله (سایس) استاد دیپارتمنت دری پوهنحی زبان و ادبیات انستیتوت پیداگوژی کابل، آن را به حیث کتاب درسی جهت ترفیع به رتبه علمی پوهنوالی تألیف کرده است.

این اثر دربرگیرندهٔ پیشگفتار، مقدمه، چهار فصل و فهرست مآخذمی باشد. در فصل اول زبان دری، منشأ و زمان پیدایش آن، نامگذاری و وجه تسمیهٔ زبان دری و انتشار زبان دری به بررسی گرفته شده است.

در فصل دوم: آغاز نثر دری، تأثیرپذیری نثر دری از نثر تازی، دوره‌های نثر دری، گونه‌های نثر دری از لحاظ اسلوب نگارش به وجه احسن تحقیق گردیده است. در فصل سوم: نثر فنی یا متکلف، ویژه‌گیهای معنوی: شعر مثنوی یا نثر شاعرانه، وصف، استعاره، اصطلاحها و مطالب علمی، تنوع و دوری از ابتذال لفظ و معنی. ویژگیهای لفظی: اطناب، قدرت و تناسب الفاظ، سجع، اقتباس آیتها و احادیث، درج اشعار و امثله، صنایع بدیعی: حسن مطلع، تجنیس، مشابیهت کلمه‌ها در قسمتی از حرفها، جناس اشتقاق و درج شعر دری در نثر دری از جمله موضوعاتی است که مولف در این اثر پربهای خویش با شیوه‌های جدید تألیف به بررسی گرفته است که از عهده این کارگرانها به خوبی برآمده است.

در فصل چهارم: مؤلف گزیده‌هایی از آثار کلاسیک دری را از جمله گزیده‌هایی از (کلیده و دمنه بهرامشاهی) معرفی کتاب و مؤلف آن و همچنان گزیده‌هایی از

تقریظ ۵

(سندبادنامه) معرفی کتاب و مؤلف آن، گزیده‌هایی از (گلستان) معرفی کتاب و مؤلف آن، گزیده‌هایی از (باب‌الالباب) معرفی کتاب و مؤلف آن، گزیده‌هایی از بهارستان معرفی کتاب و مؤلف آن، گزیده‌هایی از (قابوسنامه)، و هم گزیده‌هایی از (تذکره‌الاولیا) را به بررسی گرفته و مطالب بس مفید را تحقیق نموده که برای خواننده‌گان و محصلین خیلی‌ها مفید و مثمر است.

چون این کتاب به حیث مرجع درسی تألیف گردیده است؛ طبق اصول علمی کتابهای درسی در پایان هر فصل آن موضوعات مربوط به متن تحلیل و تفسیر گردیده است.

این اثر با آنهمه موضوعات ارزشمندی که دارد سزاوار آن است که هرچه زودتر به زیور چاپ آراسته شود تا مورد استفاده محصلان و سایر علاقه‌مندان قرار گیرد و از جانب دیگر رهنمودی باشد برای محققانی که در آینده می‌خواهند به تهیه و تألیف اثر پردازند.

من این کتاب درسی را که با معاییر تحقیقی و علمی تألیف گردیده است؛ جهت ترفیع به رتبه علمی پوهنوال کاملاً مناسب و کافی می‌دانم و از خداوند متعال استدعا دارم که در اینگونه کارهای علمی موفقیت‌های بیشتر نصیب او گردد.

والسلام

پوهنوال محمد صابر خویشکی

استاد پوهنحی زبان و ادبیات پوهنتون کابل

تقریظ

رساله‌یی را که محترم پوهندوی نجیب‌الله (سایس) تحت عنوان متنهای برگزیدهٔ مثنور کلاسیک دری - نثر فنی و متکلف در چهار فصل با یک پیشگفتار و یک مقدمهٔ مفصل به خاطر ارتقا به رتبهٔ پوهنوالی تألیف و تدوین نموده و مقامات ذی‌صلاح غرض ارزیابی و اظهارنظر به من ارسال کرده‌اند، مطالعه نمودم.

تحشیه و تحلیل و تعلیق به اساس احتیاج و ضرورت میرم دیپارتمنت زبان و ادبیات دری پوهنتون تعلیم و تربیه به استاد تعیین و تفویض گردیده است. چون استاد خود از جملهٔ مدرسین درس متون و مخصوصاً درس متون فنی مکلف هستند واقعاً به خوبی درک کرده‌اند که در تدریس این بخش از متون نه تنها معانی لغات و معانی لغات در عبارات مختلف ایجاب تحلیل و تجزیه به مقتضای حال را می‌نماید؛ بلکه تعریف معانی اصطلاحات بدیعی و بیانی و همچنان تفسیر و توضیح و آنهم دستوری ضروری و لازم است.

متون منتخبه چون از طرف شورای دیپارتمنت و شورای علمی پوهنحی تعیین شده است؛ محقق محترم بعد از بیان مشخصات و ممیزات نثر فنی متکلف با کمال دقت و حوصله‌مندی و به اساس نورمهای معینهٔ تحقیق و معیارهای علمی تحشیه و تعلیق متون، این تحقیق و تتبع را به گونه شایسته و موفق ارائه داشته است و توانسته‌اند اثری مطابق معمول علمی دیپارتمنت تدوین نمایند که من زحماتشان را قابل ستایش و در بسیاری جهات درخور تحسین و تمجید می‌دانم که اگر همه خوبیهای این رسالهٔ تحقیقی را برشماریم مثنوی هفتاد من کاغذ می‌شود و فقط به یکی دو نکته و آنهم به گونهٔ اجمال اشاره می‌نمایم:

تحلیل و تجزیه جملات عربی، ترجمه و تفسیر آیات ملکوتی قرآن عظیم الشان و احادیث متبرکه نبوی صلوات الله و سلام علیه و ضرب الامثال عربی، و همچنان توضیح اصطلاحات و تلمیحات که در متون برگزیده به کار گرفته شده است؛ همه شایسته تحسین و نشان دهنده دانش و لیاقت و بیانگر زحمات استاد است.

ناگفته نباید گذاشت که منتخبات متون که ذیلاً از آنها نام برده می شود،

پروگرام درسی دیپارتمنت دری پوهنتون تعلیم و تربیه است:

۱. کلیله و دمنه، تألیف ابوالمعالی نصرالله بن محمد بن عبدالحمید منشی.

۲. سندبادنامه، تألیف عمید ابوالفوارس قناوی.

۳. گلستان، تألیف شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی.

۴. لباب الالباب، تألیف سدیدالدین محمد عوفی.

۵. بهارستان، تألیف نورالدین عبدالرحمن جامی هروی.

۶. قابوسنامه، تألیف امیر عنصرالمعالی کیکاووس پسر اسکندر پسر قابوس

پسر وشمگیر.

۷. تذکرة الاولیا، تألیف شیخ فریدالدین عطار نیشابوری.

که به اساس صوابدید محترم سائیس را توظیف نموده اند که این کتاب درسی را

تألیف و تدوین نمایند.

از تحقیقات استاد چنین برمی آید که استاد محترم در طول سالهای تدریس مشکلات این بخش را خوب فهمیده و درک کرده است که توضیح و تحلیل و ترجمه و تفسیر عبارات دری و عربی و متون فنی متکلف بدون تسلط کامل به زبان دری و بدون دانستن قواعد صرفی و نحوی زبان دری و عربی و بدون فهم ضوابط فنون ادبی، به خصوص بدیع و بیان متعذر و حتی ناممکن است. روی همین اصل تحقیقات خود را در این ساحات به صورت آگاهانه و عالمانه انجام داده اند.

من نه تنها این اثر را شایسته ترفیع شان به رتبه علمی پوهنوالی کافی می دانم؛

سفارش و تقاضا دارم که رساله به زیور طبع آراسته گردد؛ تا در شرایطی که ما در آن

قرار داریم و سخت به کمبود مواد درسی و آنهم در این ساحات مواجه هستیم؛ برای مدرسین ما مددگار و مفید واقع گردد و بتوانند بدون مراجعه به دستورهای زبان دری و رساله‌های فنون ادبی و مراجعه به کتابهای ترجمه و تفسیر و دیگر بخشهای ضروری، متون فوق‌الذکر را تدریس نمایند و همچنان راهروان این راه به آسانی بتوانند از مباحث تحلیلی مطروحهٔ آن استفاده نمایند.

والسلام

پوهندوی دکتور عبدالخالق (وفایی)

استاد دیپارتمنت زبان و ادبیات دری پوهنځی

زبان و ادبیات پوهنتون کابل

پیشگفتار

سپاس فراوان و بی‌پایان پروردگاری را که به قدرت لم‌یزل خویش نقوش نفوس بشری را بر صحیفهٔ عالم وجود نقش کرد و عوامل نامتناهی وجود را به لفظ (کن) پیراست و هوالاول صفت ازلی و هوالآخر صفت ابدی ذات مقدس او تعالی است.

و درود و تحیات بی‌پایان بر روانهای پاک پیام‌آوران خداوند، به ویژه پیامبر بزرگ جهان و بشریت، حضرت محمد صلی‌الله‌علیه‌وسلم و آل و بیت او باد؛ خداوند بزرگ روحش را شاد کند.

و سلام بر رونده‌گان راه حقیقت و پوینده‌گان راه شریعت و عبودیت و مقربان درگاه احدیت باد.

و بعد از ادای مراتب شکران از درگاه احدیت، قابل تذکر می‌دانم اینکه: تهیه اثر تألیفی تحت عنوان «متنهای برگزیدهٔ مثنوی کلاسیک دری - نثر فنی و متکلف» جهت ترفیع به رتبهٔ علمی پوهنوالی را از طریق دیپارتمنت و بنا بر ضرورت مبرم دیپارتمنت وظیفه گرفتیم. این بخش متن نثر، با عناوین زیر در سمستر دوم سال دوم تحصیلی رشتهٔ اختصاصی زبان و ادبیات دری، تدریس می‌گردد.

نثر فنی و متکلف. مقدمه‌یی در شناخت نثر فنی، گزیده‌هایی از متنهای مثنوی دری: کلیله و دمنهٔ بهرامشاهی، سندبادنامه، گلستان، لباب‌الالباب عوفی، بهارستان جامی، قابوسنامه و تذکرة‌الاولیای عطار.

در پهلوی عناوینی که تذکر داده شد، در آغاز چند عنوان در قید فصلهای جداگانه جهت مزید معلومات و فهم و درک این متون اضافه گردید تا آنکه محصلان را در حل و استخراج مسایل ادبی این متون یاری رساند؛ این عناوین عبارت است از:

زبان دری، منشأ و زمان پیدایش، نامگذاری یا وجه تسمیهٔ زبان دری، انتشار زبان دری، آغاز نثر دری، تأثیرپذیری نثر دری از نثر تازی و دوره‌های نثر دری. زبان دری با قدمتی که دارد؛ پیداست که از جهت داشتن آثار، نهایت غنی است. این زبان در طول تاریخ هزار و اند سال مراحل مختلف را پیموده تکامل کرده و ادبیات غنی را به بار آورده است که این دوره از ادبیات دری از جهت داشتن آثار گرانبها مورد توجه بیشتری باشد.

هدف و مقصد از تدریس مضمون متنهای مثنوی دری در رشتهٔ اختصاصی زبان و ادبیات دری، این است تا آنکه محصلان این رشته به بخشی از نمونه‌های نثر کلاسیک دری آگاهی یابند که از چندین نگاه مفید و سودمند بر حال محصلان خواهد بود. در حقیقت این بخش متون کلاسیک دری، راهگشا برای سایر متون کلاسیک و معاصر دری می‌باشد:

۱. این متنها با داشتن برخی از آداب، رسوم و عنعنات ملی، جامعه و فرهنگ دیرین کشور ما را معرفی می‌کند و اصالتهای معنوی کشور را در روشنی قرار می‌دهد.

۲. از طریق تدریس این مضمون، آشنایی با زبان و ادبیات باستانی دری صورت گرفته؛ در بهبود بخشیدن مسایل انشایی، املائی و دستوری محصلان یاری می‌رساند.

۳. آشنایی با اثرهای مثنوی کلاسیک دری، سبب تقویت و پرورش روحیهٔ حماسی، سلحشوری و میهن پرستی شده؛ علاوه بر آن محصلان را در کسب مسایل دینی، تربیتی، اخلاقی، غنایی و عرفانی کمک می‌کند.

۴. تدریس این مضمون محصلان را با ادبیات غنی دری آشنا ساخته، قدرت مکالمه و سخنرانی آنان را رشد می‌دهد.

در پهلوی متنهای انتخابی از آثار کلاسیک دری، هر یک از این آثار و مؤلف آن جهت آگاهی بیشتر محصلان، معرفی شده است.

از آنجا که شاید هیچ اثر تألیفی و تحقیقی نتواند جوابگوی تمام پرسشها و نیازمندیهای دانشمندان و پژوهشگران باشد؛ این اثر نیز شاید کاستیها و کمبودهایی

داشته باشد؛ لذا از پژوهشگران و محققان و استادان و اهل دانش متمنی‌ام که به الفاظ و عبارتهای این نبشته خرده‌گیری ننموده مقصود را پیش نظر بدارند و عدم دسترسی کامل و فهم همه موضوعها را حمل بدارند بر اینکه «گناه بخت پریشان و دست کوتاه ماست».

در تهیه این اثر حتی‌المقدور سعی گردیده که از منابع و مأخذ معتبر و دست اول استفاده به عمل آید؛ تا باشد که به حیث یک اثر پذیرفته شده مورد استفاده قرار گیرد.

در فرجام بر خود لازم می‌دانم تا از استادان محترم پوهنحی زبان و ادبیات پوهتون کابل هر یک: پوهاند دکتور محمد حسین «یمین»، پوهنوال محمد صابر «خویشکی»، پوهنوال دکتور محمد افضل «بنووال»، پوهندوی دکتور عبدالخالق «وفایی» که مرا در تهیه و نگارش این اثر تألیفی یاری رسانیدند و راهنماییهای سودمند خویش را چون چراغی فروزان - بدون گذاشتن منت - فراراهم قرار دادند؛ اظهار سپاس و امتنان نمایم و این احسان و نیکویی را در حق خویش فراموش ناشدنی پنداشته خود را مدیون این احسان و نیکویی بدانم.

و من الله توفیق

پوهنوال نجیب‌الله «سایس»

مقدمه

الْحَمْدُ لِلَّهِ وَكَفَى وَالسَّلَامُ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ وَبَعْدُ:

نثر در ادب پارسی دری به رؤیت نخستین آثار مدون که در سیستان، بلخ، سمرقند و بخارا نگارش یافته و تا ایندم به ما رسیده است؛ تا اوایل سده چهارم می‌رسد؛ اما نمی‌توان نثر دری را محدود به همین تاریخ دانست؛ زیرا جمله‌های فارسی دری که از طریق منابع عربی؛ چون البیان والتبیین، اثر جاحظ؛ عیون الاخبار، اثر ابن قتیبه دینوری و حدود العالم من المشرق الی المغرب در جغرافیای عالم در سال ۳۷۲ قمری تألیف شده که نام مؤلف آن معلوم نیست و تاریخ سیستان (مؤلف یا مؤلفان گمنام، تألیف میان سالهای ۴۴۵-۷۲۵ هـ) به ما رسیده است؛ نثر دری از این تاریخ قدامت پیدا می‌کند.

بنا بر آن هرگاه اثر مدون دیگری به غیر از (رساله در احکام فقه حنفی) تصنیف حکیم ابوالقاسم بن محمد سمرقندی و (مقدمه شاهنامه ابومنصوری) تألیف ابومنصور محمد بن عبدالرزاق، یافته شود؛ تاریخ نگارش و تدوین نثر دری از این تاریخ هم پیشتر می‌رود.

از جانب دیگر از روی شواهد و قراین می‌توان حدس زد که آثار و مکتوبها و تألیفهای زیادی در این زبان وجود داشته که در طول تاریخ در اثر حوادث و تصرف و دستبرد، از میان رفته و تا عصر ما نرسیده است که شاید نثر دری سابقه‌ی بیشتر از این پیدا کند که آثار موجود در حقیقت ادامه سبک و روش آثار قبلی باشد.

هرگاه به پخته‌گی بیان و استحکام عبارتها و ترکیبها و شیرینی لفظ و معنی و شیوایی و روانی نثر (رساله در احکام فقه حنفی) و (مقدمه شاهنامه مشهور

ابومنصوری) نظر دقیقانه بیندازیم؛ به این باور می‌رسیم که این آثار مولود یک قرن نیست، باید دارای سابقه‌یی بوده باشد تا که این آثار نگارش یافته‌اند.

جهت به کرسی نشاندن این مدعا و غرض آگاهی جمله‌یی چند از کتاب (رساله در احکام فقه حنفی) در این جا نقل می‌کنیم:

«ابراهیم خواص قدس‌الله روحه گوید: در بادیه می‌شدم؛ گرسنه‌گی و تشنه‌گی بر من غالب شد و راه گم کردم. ناگاه مردی پدید آمد و با من همراه شد و گفت: یا ابراهیم! خواهی که ترا به راه برم؟ گفتم: خواهم. گفت: چشم فراز کن. فراز کردم؛ خود را بر راه دیدم. پرسیدم: تو کیستی؟ گفت: من خضرم. گفتم: این صحبت با تو از چه یافتم؟ گفت: به نیکویی با مادر خویش.»

این کلام موجز و استحکام الفاظ و شیرینی و روانی نثر، این مدعا را به اثبات می‌رساند که نثر دری باید دارای پیشینه‌یی بوده باشد نه این که این اثر را نخستین اثر مدون دری بدانیم.

نثر دری با سابقه بیش از هزار و اند سال پس از طی مراحل مختلف، تحول و تکامل کرده؛ دچار تطور شده و گاهی هم راه انحطاط را پیموده است.

پس از آن که نثر دری در اثر گذشت زمان و دگرگونی اوضاع و احوال اجتماعی، دستخوش دگرگونیها شد؛ چند مرحله را پیمود که دوره نخست نثر ساده و مرسل است. در این دوره نثر دری با جمله‌های کوتاه و موجز و عاری از صنعت‌های لفظی بوده، لغت‌های عربی در آن اندک بین پنج تا ده درصد بوده است.

در دوره دوم نثر دری راه تکامل را پیموده متأثر از نثر عربی گردید. جمله‌ها طولانی شد. لغت‌های عربی رو به افزونی گذاشت و نیز صنایع بدیعی سجع و موازنه در نثر راه یافت.

در دوره سوم نگارش‌های مسجع و متکلف بدیعی رواج یافت. لغت‌های مشکل و نامأنوس عربی و اصطلاح‌های علمی، نثر دری را مشکل و فهم آن را دشوار ساخت.

پس از این در دوره چهارم نثر دری به طرف انحطاط رفت. کلمه‌های تازی بیش از این در نثر راه یافت؛ حتی فقره‌ها، جمله‌ها، امثال، حکم و شعرهای عربی افزونی یافت.

پس از این دوره، دوباره نثر ساده و روان رواج یافت و ترجمه از زبانهای اروپایی آغاز شد.

پس از آن که از حدود سال ۴۴۰ ه. ق، یعنی هنگام نگارش التفهیم بیرونی، زین الاخبار گردیزی و بخش نخست تاریخ سیستان، تا آنگاه که ابوالمعالی نصرالله کتاب کلیله و دمنهٔ بهرامشاهی را به نام ابوالمظفر بهرامشاه غزنوی، نوشت؛ در نثر دری نشانه‌هایی از تحول و دگرگونی به وجود آمد. گویا این که پس از گذشت قریب یکصد سال مقدمات تطور نثر ساده و مرسل به میان آمد و نثر دری راهش را به طرف تصنع و تکلف باز کرد.

پس از این در نثر دری اطناب یا درازنویسی، آوردن مترادفها، استعمال بیشتر کلمه‌های عربی، توصیف و تجسم و بیان شاعرانه، درج نمودن آیتها و حدیثها و جمله‌های عربی، ظاهر شد.

همچنان آوردن سجع و تجنیس و برخی دیگر از صناعات ادبی، لازمهٔ نثر گردید. از جانبی به واسطهٔ ترقی ادب و زیادت تألیفها و کتابت آثار زیادتر، و از قرب و منزلتی که مؤلفان و کاتبان در دربار خلفا و امرا بهره‌مند شدند؛ و نیز از اثر موجودیت هم‌چشمیها و رقابتها، گوینده‌گان و نویسنده‌گان کوشیدند که جهت ادای حسن معانی و الفاظ و این که در دربارها از یکدیگر گوی سبقت را به دست آرند، در روش بیان خویش نسبت به گذشته برتری به وجود آورند و از طرفی هم تطور و تحول که در شیوهٔ بیان کهنه به وجود آمد؛ همهٔ این عوامل دست به هم داده انقلاب بزرگی در فن نثر ظاهر گشت. از اثر این تحول و دگرگونی، نثر فنی و متکلف در زبان دری به وجود آمد. نثر دری پس از آن که به طرف تصنع و تکلف مسیرش را تغییر داد؛ پیوسته و به تدریج خود را به نظم نزدیک ساخت و نظم به حیث یک مشخصه در نثر راه یافت و نوعی تناسب نسبی در کلام ظاهر گردید و کلام مثنوی از لحاظ لفظ و ترکیب و تعبیر، مشخصات شعری پیدا کرد. در میان شعر و نثر رابطه لفظی و معنوی به وجود آمد که این دو را با هم نزدیک ساخت و نثر دری در این مسیر تکاملی خویش، از وزن و گاهی هم از قافیه، بهره گرفت و در نثر فنی مفهوم کاملتری از وزن به وجود آمد.